

JĘZYK POLSKI

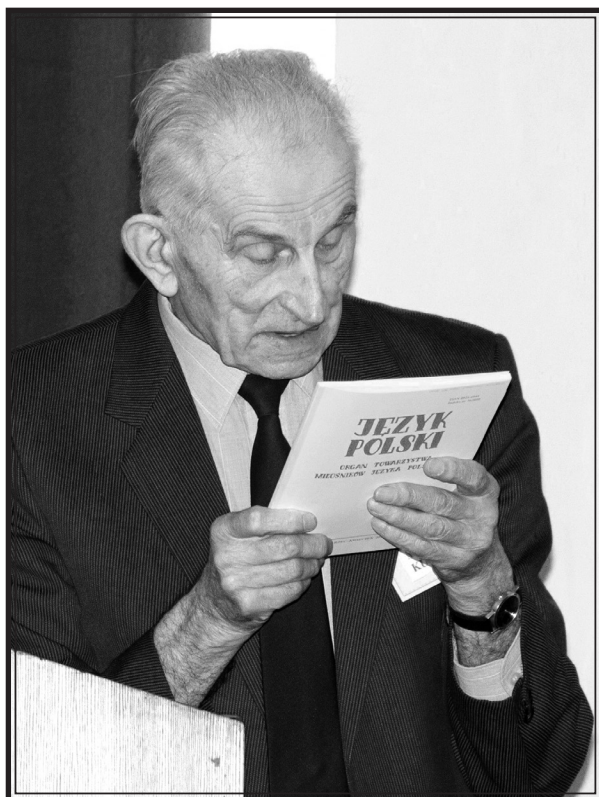
ORGAN TOWARZYSTWA MIŁOŚNIKÓW JĘZYKA POLSKIEGO
WYDANIE PUBLIKACJI DOFINANSOWAŁO
MINISTERSTWO NAUKI I SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

Maria Malec

Kraków, Instytut Języka Polskiego PAN

Profesor Marian Kucała (2 II 1927–20 X 2014)

W październiku 2014 roku pożegnaliśmy na krakowskim cmentarzu Rakowickim profesora Mariana Kucałę, językoznawcę o bogatym dorobku naukowym i dydaktycznym, zasłużonego krzewiciela kultury języka ojczystego.

Marian Kucała urodził się 2 lutego 1927 roku w małej góralskiej wiosce o nazwie Więciórka, położonej w powiecie myślenickim, w dolinie potoku Więcierza i na stokach pasma Koskowej Góry w Beskidzie Średnim. Lata przedwojenne oraz czas wojny i niemieckiej okupacji spędził w domu rodzinnym, w środowisku wiejskim, przejmując jego najlepsze cechy — prawość, prostotę, skromność, rzetelność w pracy i obcowaniu z innymi, wytrwałość i odpowiedzialność.

Swoje dorosłe życie związał z Krakowem, nie zaniedbując kontaktów z rodzinną Więciórką. Był uczniem nowo otwartego po wojnie Gimnazjum św. Jacka przy ulicy Siennej i studentem polonistyki na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1948–1952. Tu spotkał wybitnych profesorów, znawców i nauczycieli języka i kultury polskiej, takich jak językoznawcy Kazimierz Nitsch, Witold Taszycki, Zenon Klemensiewicz czy historyk literatury Stanisław Pigoń, którzy przyczynili się do ukształtowania jego naukowej drogi i profilu uczonego.

Na pierwszym roku studiów M. Kucała był uczestnikiem bardzo licznych seminariów literackich prof. S. Pigonia, który miał zwyczaj rozdawać już na początku roku tematy prac seminaryjnych. Stamtąd zapamiętałam go czytającego swoją wyróżnioną przez prof. Pigonia pracę. Spotykałam go później w nieco mniejszym gronie osób, które wybrały specjalizację językoznawczą, na seminarium prof. Kazimierza Nitscha. Byli wśród nich późniejsi pracownicy naukowcy zatrudnieni w kilku krakowskich placówkach Polskiej Akademii Nauk: Józef Bał, Antoni Furdal, Krystyna i Tadeusz Kaliccy, Zygmunt Klimek, Maria Malcówna, Stanisława Myśliwiczna (Reichanowa) i Jerzy Reichan, Kazimiera Warczewska (Klimkowa), Joanna Zamościńska (przyszła żona Kucały) i inni. Seminarium prof. K. Nitscha, twórcy polskiej dialektologii, było dla M. Kucały, który znajomość miejscowej gwary wyniósł z domu rodzinnego, najlepszą okazją do zaznajomienia się z innymi dialektami, ich zróżnicowaniem i metodami ich naukowego opracowania. Pod kierunkiem tak znakomitego przewodnika M. Kucała napisał pracę magisterską pt. Słownik gwary wsi Więciórka w pow. myślenickim w porównaniu ze słownikiem podbabiogórskiej Sidziny i nadwiślańskiego Facimiecha.

Po studiach M. Kucała podjął pracę w Zakładzie Językoznawstwa PAN w Krakowie, w Pracowni Słownika Staropolskiego, kierowanej od 1953 roku przez prof. Stanisława Urbańczyka, i stał się odtąd współautorem Słownika staropolskiego — od pierwszego do ostatniego tomu (I–XI; 1953–2002), poświęcając mu mnóstwo czasu i trudu. To ważne dla kultury polskiej dzieło zawdzięcza wiele jego staranności, wnikliwości i krytycyzmowi. W 1972 roku został kierownikiem Zakładu Językoznawstwa IBL PAN w Krakowie, przekształconego już w następnym roku w Zakład Historii Języka Polskiego, umocowany w strukturze nowo utworzonego (w 1973 roku) w Krakowie Instytutu Języka Polskiego PAN. M. Kucała był długoletnim kierownikiem tego zakładu, w którego skład wchodziła Pracownia Słownika Staropolskiego.

Intensywna praca leksykografa nie przeszkodziła mu w indywidualnej pracy naukowej i w zdobywaniu stopni naukowych. Intelktualna dociekliwość, pracowitość, zamiłowanie do analizowania materii językowej, a przy tym dobre zdrowie oraz możliwość kontaktów z prężnym wówczas krakowskim środowiskiem językoznawczym przyczyniły się do rozwoju jego naukowych zainteresowań i realizacji badań.

Zacznął od dialektologii. Poszerzony i pogłębiony temat magisterium stał się podstawą doktoratu, a praca pt. Porównawczy słownik trzech wsi małopolskich, wydana w roku 1957, «mimo upływu półwiecza do dziś stanowi żelazną pozycję literatury przedmiotu z zakresu

leksykologii i leksykografii gwarowej»¹). Warto przypomnieć, że autor zamieścił w swym słowniku w formie aneksu także całe nazewnictwo rodzinnej wsi Więciórki: toponimy (nazwy miejscowe i terenowe), antroponimy (imiona chrzestne pełne i zdrobniałe, nazwiska, przydomki), zoonimy (nazwy krów, wołów i psów), w czym był w zgodzie z poglądem prof. W. Taszyckiego, że między wyrazami pospolitymi i własnymi nie ma przepaści, która by je nakazywała traktować osobno, w wielu bowiem obszarach badawczych nawzajem się uzupełniają. Publikował też teksty gwarowe z Więciórki (1960). Aktualność zachowała dotąd ogłoszona przezeń w Biuletynie PTJ z 1960 roku świetna rozprawa O słownictwie ludzi wyzywających się gwary, napisana z punktu widzenia dialektologii, socjologii i kultury języka. Dużym powodzeniem cieszyła się wydana w 1994 i powtórnice w 2002 roku w serii Biblioteczki Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego książka popularnonaukowa *Twoja mowa cię zdradza. Regionalizmy i dialektyzmy języka polskiego*. Napisana pomysłowo i dowcipnie, traktuje o dialektyzmach w języku ludzi wykształconych, które zdradzają ich regionalne pochodzenie. Profesor Kucała jako współautor Encyklopedii wiedzy o języku polskim pod redakcją S. Urbańczyka (trzykrotnie już wydanej, w latach 1978, 1991 i 1999) opracował około 140 haseł poświęconych polskiej dialektologii. Można je uznać za popularnonaukowe kompendium wiedzy o polskich gwarach.

Poważny dorobek naukowy zgromadził prof. M. Kucała w nurcie badań historyczno-językowych, co poniekąd wiąże się z jego zespołowymi pracami leksykograficznymi, z doświadczeniami przy redagowaniu Słownika staropolskiego, o czym wspominałam wyżej, oraz Słownika polszczyzny Jana Kochanowskiego (t. 1–5; 1994–2012). Inicjatywa opracowania tego słownika powstała w 1982 roku w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie, prace przygotowawcze trwały kilka lat, utworzono pracownię, w której kierownikiem zespołu i redaktorem został prof. M. Kucała. Jego zasługą jest wybranie dla tego słownika odpowiedniej metody opisu i dokumentacji, jak też czuwanie nad przebiegiem prac.

W indywidualnej twórczości M. Kucały na pierwszy plan wysuwają się dwie fundamentalne monografie: rozprawa habilitacyjna *Rozwój iteratiwów dokonanych w języku polskim* (1966), w której badacz śledzi rozwój grupy czasowników wielokrotnych dokonanych, oraz książka stanowiąca osiągnięcie naukowe promujące go do tytułu profesora pt. *Rodzaj gramatyczny w historii polszczyzny* (1978), o której Bogdan Walczak pisał: «[...] przyjęta z uznaniem w całym świecie słowiańskim, dzięki wyjątkowo szczęśliwemu połączeniu racjonalnej myśli teoretycznej i przebogatego materiału, poddanego precyzyjnej analizie i wnikliwej interpretacji, ugruntowała naukową pozycję autora jako jednego z najwybitniejszych polskich językoznawców»². Uznanie w środowisku językoznawców i filologów przyniosło mu wzorowe, niezwykle staranne, nowe wydanie krytyczne piętnastowiecznego *Traktatu o ortografii polskiej* Jakuba Parkosza (1985), pierwszej próby uporządkowania polskiej ortografii, ważnego jednak przede wszystkim dla historycznej fonologii, poświadczającego m.in. istnienie iloczasu w XV wieku. Prof. M. Kucała był też wydawcą książki *O języku poetyckim* Jana Kochanowskiego (1984), złożonej z artykułów opublikowanych wcześniej w *Języku Polskim*

¹) B. Walczak, Recenzja wniosku o tytuł doktora *honoris causa* KUL dla Profesora Mariana Kucały, [w:] *Profesor Marian Kucała, doktor honoris causa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, Lublin 2012, s. 30.

²) *Ibidem*, s. 31.

przez różnych autorów. O rozpiętości jego zainteresowań problematyką historycznojęzykową świadczą liczne studia i szkice językowe poświęcone szczegółowym problemom historycznej składni, fleksji, fonetyki, akcentu, iloczasu, rymów, ortografii, zamieszczane najczęściej w *Języku Polskim* oraz w księgach jubileuszowych i pokonferencyjnych, np. Składniowe ślady supinum w języku polskim (1975), Zagadka składniowa w *Trenach Kochanowskiego* (1975), Rekcja pośrednia w staropolszczyźnie (1976), Rola zaimków i przymiotników w powstaniu męskoosobowego acc.-gen. plur. (1972), Geneza mieszania się końcówek *-ym* i *-em* w narzędniku lpoj. zaimków i przymiotników (1979), Wartościowanie jako motywacja zróżnicowania fleksyjnego (1988), Semantyzacja wariantywności fleksyjnej w języku polskim (1996), Wielofunkcyjność końcówek rzeczownikowych w historii polszczyzny (1999), Grupy spółgłoskowe *st*, *št* i podobne w staropolskich zapożyczeniach z niemieckiego (1987), Instrumentacja samogłoskowa w rymach (1998), Rymy „Bogurodzicy” a akcent inicjalny (1999), Ortografia Kochanowskiego a traktat Parkosza (1985). Osobną grupę stanowią prace poświęcone językowi religijnemu, np. Kazanie jako język mówiony (1987), Archaizmy językowe w modlitwach codziennych (1995), Modyfikacje frazeologii biblijnej (1997), Defrazeologizacja w nowszych przekładach Biblii (1998), O swoistości, zmianach i przystosowaniu tekstów religijnych (1999), w tym także studia poświęcone chrześcijańskiej hagiologii, traktujące o nazywaniu Matki Boskiej (1988), Chrystusa (1999) i Boga Ojca (2000) w historii polszczyzny.

Trzeba też przypomnieć na koniec pracę żmudną, lecz niezwykle przydatną w badaniach historycznojęzykowych i oczekiwaną, trzytomową Bibliografię podręczną gramatyki historycznej i historii języka polskiego, opracowaną wspólnie z Zofią Bukowcą (1979–1981).

W polu zainteresowań M. Kucali była też onomastyka, spokrewniona w jego wydaniu zarówno z problematyką historycznojęzykową, jak i z językiem współczesnym. Pierwsze jego prace o tematyce onomastycznej ukazały się w prestiżowym czasopiśmie *Onomastica*, redagowanym przez W. Taszyckiego. W obszernej rozprawie *Nazwy terenowe z kilku wsi w powiecie myślenickim* (1959) autor uporządkował nazwy terenowe według nadrzędnej klasyfikacji gramatycznej, a następnie według kryterium semantycznego. Materiał nazw terenowych posłużył mu do przemyśleń na temat ważnego problemu teoretycznego dotyczącego statusu nazw własnych, poruszonego w późniejszym artykule *Co już jest, a co jeszcze nie jest nazwą własną* (1967). Po ukazaniu się pierwszego tomu *Słownika staropolskich nazw osobowych* (1965) M. Kucala, zachęcony przez prof. W. Taszyckiego, napisał ważny dla leksykografii staropolskiej artykuł pt. *Odbicie słownictwa pospolitego w staropolskich nazwach osobowych*. Na podstawie tomu I *Słownika staropolskich nazw osobowych* i *Słownika staropolskiego* (1968), w którym wskazywał, że antroponimy wzbogacają wiedzę o liczebności, zasobie i chronologii nazw pospolitych funkcjonujących w wiekach średnich. W interesującej rozprawce zamieszczonej w księdze jubileuszowej prof. W. Taszyckiego *Słowotwórstwo nietypowych nazw miejscowych z przyrostkiem -in, -ina, -ino* (1968) rozważał wnikliwie, jaki jest gramatyczny charakter ich podstaw, polemizując z dotychczasowymi na ten temat poglądami. Zajmował się wielokrotnie etymologią poszczególnych nazw miejscowych, pisał np. o pochodzeniu nazw: *Kiełtyki* (1958), *Myślenice* i *Krzyszkwice* (1985), *Łyczanka* (1988), lubił rozwiązywać toponomastyczne zagadki, np. w artykule *Parę zagadek toponomastycznych* (1994) wytłumaczył pochodzenie niejasnych lub błędnie objaśnianych nazw: *Jerusiówka* od imienia *Jerus* < *Hieronim*, *Zarybek* od wyrazu *zarębek*, *Poterbie* od *pod hyrbie*, *Zakopianka*

od (droga) *zakopiańska*, nie od *Zakopane*. Odpowiadał na łamach Języka Polskiego na pytania o odmianę nazw miejscowych, np. *Tarnobrzega* czy *Tarnobrzegu* (1976), *Kozłówek* czy *Kozłówka* (1979), Dlaczego *Ostrów Mazowiecka*? (1980), *Tatr*, ale *Sudetów* (1980), także o odmianę nazwisk: *Kozioł* (1979), *Kubów* i *Okołów* (1979), *Paji* czy *Pai* (1985). Obszernie objaśnił, dlaczego męskie nazwiska na *-o* mają odmianę żeńską (1999). Napisał też interesujące artykuły o dwóch popularnych w Polsce chrześcijańskich imionach zapożyczonych: Imię *Jan*, jego postaci oboczne i derywaty (1984), *Franciszek* i inne imiona na *-ek* (1996).

Współczesny język ogólny mówiony i pisany miał w prof. M. Kucale wnikliwego obserwatora. Pisał o terytorialnym zróżnicowaniu polszczyzny (1996), widział ciągłość pewnych dawnych zjawisk językowych we współczesności, śledził np. wyrażenia i zwroty średniowieczne we współczesnej polszczyźnie (1973), odnajdywał w niej naleciałości gwarowe, współczesną akcentuację porównywał z akcentuacją historyczną (1991). Kierowała nim troska o kulturę i czystość języka polskiego, toteż już w latach studenckich nawiązał kontakt z Towarzystwem Miłośników Języka Polskiego i jego organem Językiem Polskim, którego redaktorem był wówczas prof. K. Nitsch. W tym czasopiśmie umieścił, jeszcze jako student, swój pierwszy naukowy tekst pt. Wzmacnianie ruchomej końcówki czasu przeszłego (1951). Będąc członkiem zespołu redakcyjnego Języka Polskiego (od 1972), w którym pełnił funkcję sekretarza naukowego (w latach 1978–1986), następnie redaktora naczelnego (w latach 1998–2004), przez ponad 30 lat czytał i kwalifikował do druku nadsyłane teksty, korespondował z autorami i odpowiadał na łamach czasopisma na liczne pytania czytelników o poprawność wyrazów i form, zamieszczał też często dopiski i notki polemiczne lub uzupełniające do artykułów innych autorów, pisał własne artykuły na temat poprawności językowej. W latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku, przebywając dwukrotnie w Stanach Zjednoczonych i w Kanadzie, prof. M. Kucala uważnie obserwował język tamtejszej Polonii, o czym informował m.in. w artykułach: O języku polskim w Kanadzie (i w Stanach Zjednoczonych) (1993), (1996), Składnia ad sensum w polszczyźnie kanadyjskiej (1996), O polonijnych normach językowych (1998). Dopełnieniem starań o czystość języka polskiego stał się jego Mały słownik poprawnej polszczyzny, wydany przez Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego (1995) i wkrótce, dzięki popytowi, wznowiony w wersji rozszerzonej (1999).

Znacząca była, choć późno rozpoczęta, działalność dydaktyczna prof. M. Kucaly. Jako pracownik Polskiej Akademii Nauk nie miał początkowo obowiązków dydaktycznych. W 1974 roku podjął jednak dodatkową pracę w Katedrze Języka Polskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, dokąd regularnie dojeżdżał z Krakowa przez ponad 20 lat (do roku 1997). Wykształcił w Lublinie około 60 magistrów, proponując im urozmaiconą tematykę prac z językoznawstwa historycznego i współczesnego, z dialektologii i onomastyki. Był promotorem siedmiu doktoratów: w Krakowie (5) i Lublinie (2). Po roku 2000 zdecydował się jeszcze na dojazdy do Łodzi, gdzie przez parę lat w Zakładzie Historii Języka Polskiego Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej (później Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej) prowadził dla studentów zajęcia z historii języka polskiego i dialektologii oraz z języka współczesnego.

W rozwoju życia naukowego polonistycznego i slawistycznego prof. M. Kucala odegrał znaczącą rolę jako referent i dyskutant na konferencjach, kongresach, zjazdach i sesjach oraz jako obiektywny, kompetentny, wnikliwy i krytyczny recenzent licznych prac naukowych

(doktorskich, habilitacyjnych), różnego typu monografii, ksiąg zbiorowych, słowników, czasopism i innych. Oprócz prac redakcyjnych nad Językiem Polskim był współredaktorem ksiąg jubileuszowych, pojedynczych tomów w rozmaitych seriach wydawniczych, autorem wielu not bibliograficznych w Przeglądzie bibliograficznym Rocznika Sławistycznego. Jako delegat Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego jeździł z odczytami do jego terenowych oddziałów, popularyzując naukę o języku polskim, zakładając nowe oddziały.

Prof. M. Kucala cieszył się wielkim uznaniem i niekwestionowanym autorytetem w środowisku językoznawczym, był zapraszany do wielu towarzystw naukowych i powoływany na odpowiedzialne i prestiżowe stanowiska. Był m.in. od 1993 roku członkiem korespondentem, a następnie członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, Polskiego Towarzystwa Językoznawczego (jego prezesem w latach 1994–1997), był wybierany na kolejne kadencje do Komitetu Językoznawstwa PAN i Komisji Językoznawstwa Oddziału Krakowskiego PAN, działał w Komisji Kultury Języka i w Radzie Języka Polskiego. Przez dwie kadencje był przedstawicielem językoznawców w Centralnej Komisji Kwalifikacyjnej ds. Stopni i Tytułu Naukowego. Był też członkiem Komisji Leksykologii i Leksykografii przy Międzynarodowym Komitecie Sławistów. Przez długie lata działał w Towarzystwie Miłośników Języka Polskiego (był długoletnim członkiem zarządu, a ostatnio jego członkiem honorowym).

Najbliżsi współpracownicy i przedstawiciele instytucji naukowych, z którymi prof. M. Kucala był zawodowo związany, szanowali go dla jego dokonań i prawości charakteru. Wyrazem tego były obchody kolejnych jubileuszy. W 65. rocznicę urodzin prof. M. Kucala i 20-lecie jego pracy w Lublinie Katedra Języka Polskiego KUL-u uczciła go księgą pamiątkową, poświęcając mu tom Roczników Humanistycznych (w 1992 roku). Z okazji 70. rocznicy urodzin i pięćdziesięcioletniej współpracy Profesora z Towarzystwem Miłośników Języka Polskiego i z redakcją Języka Polskiego zamieszczono w Języku Polskim okolicznościowy tekst przedstawiający jego postać jako «uczzonego, popularyzatora wiedzy o języku ojczystym, nauczyciela, naszego współpracownika i przełożonego» (1997). Z tej samej okazji odbyła się w podkrakowskich Mogilanach konferencja pt. Rozwój polskiego systemu językowego (1997), z której materiały złożyły się na tom Studiów historycznojęzykowych ofiarowanych prof. Marianowi Kucale. Instytut Języka Polskiego PAN w Krakowie wydał ponadto tom prac Profesora pt. Poliszczyna dawna i współczesna (2000), rozproszonych wcześniej po różnych czasopismach i księgach zbiorowych. W osiemdziesięciolecie urodzin Jubilata na łamach Języka Polskiego serdecznym adresem uczciła go redakcja tego czasopisma.

Zwieńczeniem tych licznych objawów i dowodów poszanowania było uhonorowanie Profesora w roku 2012 przez Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II swoim najbardziej zaszczytnym tytułem doktora honoris causa. Lubelscy przyjaciele Profesora wydali przy tej okazji cenną książkę zawierającą dokumenty procedury (uchwałę senatu, kopię dokumentu, recenzje i laudację, przedruk artykułu M. Kucala pt. Archaizmy w modlitwach codziennych oraz bibliografię Profesora za lata 1951–2012).

Prof. M. Kucala długo zachowywał dobrą kondycję zdrowotną. Lubił górskie wycieczki i wyjazdy do rodzinnej Więciórki. Wśród przyjaciół ceniliśmy jego prostolinijność, był zawsze sobą, miał swoiste poczucie humoru i niezłomne zasady. Szanowaliśmy jego głębokie przywiązanie do wiary ojców.